

Відгук
офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора, професора
кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної
роботи Вищого навчального закладу
„Університет імені Альфреда Нобеля”
Сапожникова Станіслава Володимировича
про дисертаційне дослідження Харченко Інни Іванівни „Теоретико-
практичні засади формування культури професійної комунікації
майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього
середовища ЗВО”, подане на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Головною метою вищої професійної освіти є підготовка конкурентоспроможного, компетентного фахівця та створення умов для його професійного розвитку в процесі навчання. Найважливішою вимогою до сучасного університету є забезпечення професійної компетентності випускника. Майбутній фахівець повинен не просто знати, а й вміти розпоряджатися набутими знаннями, тобто бути професіоналом, який володіє критичним мисленням, здатністю серед безлічі рішень обирати найбільш оптимальні, готовим до самоосвіти, самовизначення та саморозвитку.

У сучасному суспільстві, де спостерігаються тенденції віртуалізації усіх сфер життєдіяльності людини, науковці відзначають важливість якісної комунікації в соціумі, що актуалізує проблему формування у особистості культури комунікації як особистісної, так і професійної.

У країнах із розвинутими освітніми системами становлення та розвиток професійної культури фахівця пов'язують із формуванням комунікативної культури, яка відображає не лише досконале володіння мовою на вербальному й невербальному рівнях, а й здатність спілкуватися, дотримуючись певних морально-етичних норм, з урахуванням психологічних особливостей співрозмовника. У багатьох економічно розвинених країнах її

вважають головною умовою працевлаштування та кар'єрного зростання у сфері бізнесу, на ринку послуг, у промисловості, управлінні, освіті. З огляду на це культуру професійної комунікації доцільно розглядати як один з головних компонентів професійної культури фахівців.

У контексті зазначеного, тема представленої до захисту дисертаційної роботи І. І. Харченко „Теоретико-практичні засади формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО” з огляду на актуальність проблеми формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки, ступінь дослідженості й доцільність її розробки, є своєчасною, оскільки авторка надає теоретичне обґрунтування розробленої педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти (ІОС ЗВО) у єдності трьох складових (аналітично-цільової, методико-практичної, контрольної-результативної), в якій методологічною основою виступають системний, культурологічний, інформаційний, особистісно-професійний, діяльнісний, акмеологічний, технологічний, аксіологічний підходи, і яка передбачає використання ІОС ЗВО як основи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки за дотримання визначених педагогічних умов (інтеграція спеціалізованих комп'ютерних засобів для вивчення української мови з електронними ресурсами інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти; використання інформаційних (електронних, дистанційних, мобільних) технологій навчання для опанування фахової лексики в межах ІОС ЗВО; залучення до освітнього процесу комп'ютерних засобів для організації вербальної та невербальної комунікації).

З метою дослідження заявленого предмета дослідницею сформульовано й використано низку провідних ідей теоретико-методологічного та практичного характеру.

Першою з таких ідей стало дослідження стану розробленості проблеми формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО та створення наукового апарату дослідження. Так, досліджуючи стан розробленості проблеми формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО, дисертанткою було *встановлено*, що посилення ролі комунікації у глобалізованому суспільстві зумовлює важливість для фахівця здатності ефективно обмінюватись інформацією, а поняття «комунікація» стає фундаментальною ознакою людської культури. Авторкою було *визначено*, що професійна комунікація ґрунтується на фахових знаннях, комунікативних уміннях професійного спілкування й соціально-особистісному досвіді та детермінується індивідуальними якостями особистості. Так, здійснений дослідницею аналіз результатів наукових досліджень дозволив *виявити* низку суперечностей, які пов'язані з нагальною потребою формування культури професійної комунікації фахівців з економіки та які можуть бути вирішені в умовах інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти.

Друга ідея дослідження пов'язана з визначенням сутності та структури поняття «культура професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки». Здобувачці на підставі термінологічного й структурно-логічного аналізу ключових понять дослідження вдалося досить вдало *визначити* сутність та структуру вищезазначеного поняття. Культуру професійної комунікації майбутнього фахівця з економіки І. І. Харченко розглядає як складову професійної культури, яка необхідна фахівцю з економіки для ефективного

здійснення комунікативної діяльності, та виявляється в позитивному особистісному ставленні до комунікативної взаємодії, досконалому володінні комплексом загальних і спеціальних знань, нормами мови й мовлення та вміннях їх коректного застосування у процесі передачі думки в усіх видах фахового спілкування. Дослідниця послідовно доводить нетривіальність структури культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки, яка розглядається нею як єдність аксіологічного, теоретичного, професійно-термінологічного, процедурного, особистісного компонентів. Дисертантка у своєму дослідженні демонструє широкі можливості інформаційно-освітнього середовища ЗВО для формування культури професійної комунікації, а саме: активне використання ІТ для професійної підготовки та опанування засобами е-комунікації; швидкі розробка й модифікація освітніх компонентів; реалізація різних технологічних підходів до подання навчального матеріалу в поєднанні з традиційними та інноваційними формами, методами й засобами навчання; забезпечення доступності освітніх матеріалів у будь-який час і з будь-якого місця; організація зворотного зв'язку та постійне інтерактивне спілкування суб'єктів навчання з викладачами та між собою.

Третьою ключовою ідеєю дисертаційного дослідження І. І. Харченко стало визначення теоретичних та практичних засад формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО. Так, дослідниця теоретичними засадами формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО вважає низку положень, які інтегрують нетривіальність поняття „культура професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки” та особливості формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки як спеціально організованого, професійно орієнтованого освітнього процесу, результатом якого є утворення ціннісних установок та мотивів здійснення

комунікативної діяльності, набуття загальних і спеціальних (фахових, мовних, мовленнєвих) знань, умінь користуватися фаховою термінологією у професійних цілях, набуття здатності користуватися мовою як засобом спілкування у різних професійних ситуаціях, а також здатності до рефлексії у професійній комунікації. Практичними засадами формування культури професійної комунікації дисертантка вважає впровадження розробленої педагогічної системи, результатом якої має бути сформованість усіх компонентів культури професійної комунікації та ефективність якої визначається якісними змінами за кожним із показників сформованості культури професійної комунікації; активні розробка й використання відповідних електронних освітніх ресурсів; запровадження спецкурсів (філологічні, ІТ, економічні), для вивчення яких використовується спеціалізоване програмне забезпечення; комплексна мовно-мовленнєва підготовка і активне особисте та електронне спілкування у квазіпрофесійному та професійному середовищах; використання інформаційно-перцептивних, репродуктивних та активних методів навчання.

Четверта важлива ідея дослідження полягала в розробці і теоретичному обґрунтуванні педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО. Створену педагогічну систему формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО авторка вважає динамічним функціональним комплексом діалектично пов'язаних між собою підсистем (аналітично-цільова, методично-практична, контрольнорезультативна): аналітично цільова ґрунтується на синтезі системного, інформаційного, особистісно-професійного, діяльнісного, акмеологічного, технологічного, аксіологічного, культурологічного підходів та загальнодидактичних і специфічних принципів (специфічні принципи

професійної підготовки фахівців; специфічні принципи використання інформаційно-освітнього середовища ЗВО; дидактичні принципи побудови інформаційно-освітнього середовища; спеціальні принципи змістового наповнення інформаційно-освітнього середовища ЗВО); методично-практична базується на традиційних та інноваційних формах (проблемні лекції, семінари, круглі столи, дискусії, проекти, конференції, on-line-навчання, майстер-класи, тренінги, вебінари, чати), інформаційно-перцептивних, репродуктивних та активних методах (ділові ігри, есе, сенкани, робота зі словниками, діяльність у парах і групах, хмари слів, скрайбінг, дискусії, пошукова діяльність, web-квести), засобах навчання (мовленнєві; електронні скриньки, соціальні мережі, освітні платформи, відео- й аудіозаписи, презентації і проекти, створення е-кабінетів і блогів); контрольнорезультативна характеризує критеріальну основу для визначення рівнів сформованості культури професійної комунікації.

П'ята ідея наукової розвідки І. І. Харченко пов'язана із визначенням специфіки професійної мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО. Мовно-мовленнєва підготовка майбутніх фахівців з економіки передбачає розвиток уявлення про систему мови та знання правил мови і мовлення, формування вміння користуватися економічною лексикою у професійних цілях та для розуміння мовлення інших, а також формування здатності користуватися мовою як засобом спілкування у різних професійних ситуаціях. Відповідно відбувається формування теоретичної, професійно-термінологічної та процедурної складових культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки. Ґрунтовний аналіз змісту освітніх компонентів у навчальних планах підготовки фахівців з економіки, проведений дисертанткою, дав їй змогу схарактеризувати базовий мовний матеріал та визначити аспекти, на які варто звернути увагу при формуванні

кожного з компонентів культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки.

Шоста провідна ідея наукового дослідження пов'язана з розробкою відповідних критеріїв та показників, на основі яких стало можливим *схарактеризувати* рівні сформованості культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки та *експериментально перевірити* ефективність розробленої педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО. Так, дисертанткою для визначення рівнів сформованості культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки було розроблено діагностичний апарат, який налічує п'ять критеріїв: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, вербально-операційний, поведінково-комунікативний, рефлексивний. Їх показниками стали: загальнокультурна обізнаність, граматична обізнаність, лексична обізнаність, ІТ-обізнаність, здатність оперувати термінами, перцептивно-мовленнєва здатність, уміння е-комунікації, професійно-креативні вміння, вольові якості, здатність до самооцінки. Вибір критеріїв та показників дозволив І. І. Харченко схарактеризувати чотири рівні сформованості культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки: досконалий, високий, середній, базовий. Так, ефективність педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО дослідницею була підтверджена статистично (критерії Ст'юдента і хі-квадрат). На основі кількісного і якісного аналізу результатів контрольної та експериментальної груп на констатувальному та заключному етапах експерименту на рівні значущості 0,05 було підтверджено статистичну відмінність у рівнях сформованості культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки. І. І. Харченко було встановлено, що на рівень сформованості

аксіологічної складової культури професійної комунікації впливає модифікація змісту освітніх компонентів програм підготовки фахівців з економіки; на сформованість теоретичної складової більшою мірою впливає зміст і форми навчання курсу „Українська мова за професійним спрямуванням”, у т. ч. з використанням електронних освітніх ресурсів (університету та відкритих освітніх платформ) та „Інформаційні технології”; на рівень сформованості професійно-термінологічної складової впливають активні методи навчання в межах дисциплін економічного спрямування; на рівень сформованості процедурної складової – перелік засобів, які залучаються до організації комунікативної взаємодії, залучення електронних освітніх ресурсів та збільшення ваги усного й письмового е-спілкування; на рівень сформованості особистісної складової – самостійна освітня діяльність з обов’язковим спілкуванням засобами зв’язку з одногрупниками або викладачем.

Теоретичні та методичні розробки, використані під час педагогічного експерименту, містяться у 19 додатках дисертації й становлять значну цінність при використанні в процесі формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти.

Заслуговують на увагу результати апробації: 50 наукових і навчально-методичних праць (з них 45 – одноосібні), зокрема: 1 монографія, 18 статей у наукових фахових виданнях України, 4 статті у періодичних наукових видань інших держав (з яких 1 включено до міжнародної наукометричної бази Scopus), 17 тез доповідей; 5 навчальних і навчально-методичних посібників та 5 статей, які додатково відображають результати дослідження.

Вірогідність наукових положень, висновків, рекомендацій забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, застосуванням методів, адекватних предмету, меті та завданням дослідження,

кількісним та якісним аналізом емпіричного матеріалу, практичною перевіркою.

Актуальність і новизна, важливість одержаних здобувачем наукових результатів, їх обґрунтованість і достовірність, а також практична цінність сформульованих положень і висновків у сукупності становлять необхідні підстави для висновку про те, що дослідження Харченко Інни Іванівни є цінним у теоретичному і практичному аспектах, представляють значний розвиток теорії і практики професійної освіти.

Зміст автореферату досить повно відображає структуру, основні положення, результати та висновки дисертаційної роботи.

Оцінюючи виконане дослідження позитивно, слід відзначити окремі його недоліки та висловити певні зауваження:

1. У параграфі 1.3, в якому авторка розглядає сутність і структуру професійної комунікації фахівців з економіки, на наш погляд, треба було більш ґрунтовно проаналізувати феномени „культура спілкування” і „культура професійної комунікації”, визначивши спільне та відмінне у цих феноменах, які є базовими у презентованому дослідженні. Також доцільним вважаємо проведення контент-аналізу даних феноменів.

2. П.2.1 (рис. 2.3. Динамічні характеристики дистанційного навчання)
І. І. Харченко зазначає, що воно має більші можливості контролю якості навчання, які передбачають проведення дискусій, чатів, використання самоконтролю; відсутність психологічних бар'єрів та ін. Використання дистанційного навчання в освітньому процесі, безумовно, сприяє подоланню бар'єрів у просторі та часу, робить традиційні практичні й лекційні заняття більш індивідуалізованими, ергономічними та економічними. Водночас, враховуючи реалії сьогодення, можемо стверджувати, що надмірне використання дистанційного навчання впливає на погіршення стану здоров'я, скорочує соціальні контакти, сприяє розвитку „шаблонного” мислення.

Важливо, на наш погляд, у роботі представити не лише позитивні, а ще й негативні аспекти використання дистанційного навчання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з економіки, а також навести рекомендації щодо їх мінімізації.

3. П.2.1 (рис.2.4. Переваги дистанційного навчання). Не можемо погодитися з деякими *педагогічними перевагами*, а саме в тому, що внаслідок специфіки дистанційних телекомунікацій, навчання стає більш мотивованим, інтерактивним, технологічним. Також, враховуючи реалії сьогодення, є дуже суперечливими і деякі *психологічні переваги*, визначені авторкою: створення більш комфортних, порівняно з традиційними, емоційно-психологічних умов для самовираження учня, зняття психологічних бар'єрів і проблем, усунення помилок усного спілкування).

4. П.2.3. Не досить вдалим здається нам авторське визначення феномену „педагогічна система формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО”. На нашу думку, воно є досить загальним і в повному обсязі не відображає специфіки майбутньої професійної діяльності фахівця з економіки.

5. П.2.3. Рис.2.12. Загальнодидактичні принципи підготовки фахівців у ЗВО. З наведеного рисунку не зрозуміло, як саме взаємодіють зазначені принципи? Те ж зауваження і до рис.2.13. Специфічні принципи професійної підготовки фахівців з економіки (С.191).

6. П.2.3. Не досить вдалим здається нам авторське визначення поняття „теоретичні засади педагогічної системи формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО”.

7. П.4.2. З репрезентативної вибірки не зовсім зрозумілим здається нам розподіл респондентів. Дисертантка зазначає, що опитуванням було

було охоплено 621 студент та 18 викладачів. Виникає питання: студенти яких курсів брали участь у проведеному дослідженні, їх стать та вік. Що стосується викладачів, то у роботі не зазначено їх вік, стать, кваліфікацію.

Проте висловлені зауваження не заперечують вагомості та адекватності виконаної автором праці. Отримані ним результати загалом відповідають сучасним вимогам до дисертаційних робіт для здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук.

Проведений аналіз дає підстави зробити загальний висновок, що за актуальністю, змістом, сукупністю отриманих результатів, науковою новизною, теоретичною і практичною значущістю, достовірністю та повнотою висвітлення їх у публікаціях дисертаційна робота «Теоретико-практичні засади формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців з економіки в умовах інформаційно-освітнього середовища ЗВО», подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, є завершеним, цілісним дослідженням вагової наукової проблеми, яке відповідає вимогам сформульованим у пп. 9, 10, 12, 13, 14 „Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019 р., № 607 від 15.07.2020 р.), що дає підстави для присудження Харченко Інні Іванівні наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

**Офіційний опонент, доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри інноваційних технологій
з педагогіки, психології та соціальної роботи
Вищого навчального закладу
„Університет імені Альфреда Нобеля”**

С. В. Сапожников

